

Psykologi mot para- psykologi – en sekellång motsättning

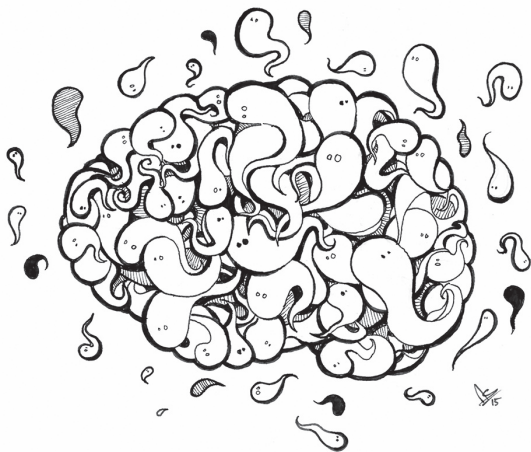
Peter Illi diskuterar skillnaden mellan två discipliner som kan förefalla ganska lika, men som i viktiga avseenden är i konflikt.

NÄR PRESTIGEFYLLDA tidskriften *Journal of Personality and Social Psychology* (JPSP) i mars 2011 publicerade socialpsykologen Daryl Bems positiva forskningsresultat på prekognition var redaktionen medveten om att publiceringen var kontroversiell.¹ Bems rapport föregicks av en redaktionell förklaring² och följdes av en metodkritisk kommentar i samma nummer.³ Vid publiceringen var diskussionen emellertid redan igång och berörde frågor som gick långt bortom Bems studie. Man ifrågasatte att JPSP överhuvudtaget publicerade studien,⁴ Bems metoder,⁵ signifikansprövning som analysmetod,³ replikeringsförsök inom

psykologisk forskning⁶ och tongivande tidskrifters policy att inte publicera replikeringsförsök.⁷⁻⁸ JPSP frångick dock senare sina principer och publicerade ett replikeringsförsök som inte visade ett resultat likvärdigt Bems.⁹

Bemstudien blev inte det genombrott som parapsykologins förespråkare hade hoppats på. Inträdet till psykologins allra heligaste ledde inte till någon revidering av det vetenskapliga grundantagandet att orsak föregår verkan (Bems studie tycktes ge stöd för det omvända). Den medförde inte heller att parapsykologin till slut accepterades av vetenskapssamhället. I stället orsakade studien en motreaktion som inte begränsade sig till att kritisera parapsykologin, utan också ifrågasatte den psykologiska vetenskapens metoder som gjorde det möjligt att belägga fenomen som prekognition vetenskapligt (förutsatt att Bems studie var korrekt genomförd och redovisad).

Diskussionerna kring Bemstudien manifesterar en djup klyfta mellan psykologi och parapsykologi. Psykologer förefaller att vara den kategori forskare som är mest skeptiska till de fenomen parapsykologin undersöker, det vill säga telepati, prekognition, telekinesi och liv efter döden.¹⁰ En förklaring som ligger nära till hands är att psykologer är mer medvetna om hur motivation kan påverka hur vi upplever tillvaron och hur kognitiva skevheter kan förvränga vår perception. Psykologer kan således vara mer benägna att förklara paranormala fenomen som produkter av önsketänkande, villfarelser eller felslut. Klyftan mellan psykologi och parapsykologi är emellertid äldre än denna medvetenhet. För att bättre förstå motsättningens natur behöver man följa disciplinerna från deras tillblivelser. Ett historiskt perspektiv kan ge ökad förståelse för varför

Bild: Pekka Strandroth.

motsättningen finns och varför den sannolikt kommer att bestå.

MONISM MOT DUALISM

Fram till mitten av 1800-talet ordnades psykologi, studiet av själen, in under framför allt filosofi. Psykologiska insikter grundlades på filosofiska principer och uppnåddes genom introspektion, det vill säga logiska resonemang om kunskap, vilja och känslor med utgångspunkt från reflexioner kring det egna medvetandet. Psykologi var i allt väsentligt en skrivbordsprodukt¹¹ och den medvetandefilosofiska positionen var dualism, det vill säga att kropp och själ är två skilda företeelser och att den senare inte är bunden till den förra.¹²

Naturvetenskapen erbjöd dock helt andra vägar att utforska medvetandet och det mänskliga beteendet; männ-

iskan kunde utforskas genom systematisk observation och experiment, precis som naturen, ljuset eller gravitationen. När psykologin började lösgöra sig från filosofin och närma sig fysiologin lämnade man också de filosofiska begreppen som betraktades som värdelösa för empiriska studier. Tanken på en själ eller ett andeväsen som agerar oberoende av kroppen och hjärnan var ett spekulativt filosoferande man inte tog med sig in i det fysiologiska laboratoriet. Psykologins väg till empirisk vetenskap gick i stället genom kvantitativa mätningar av mentala processer och experimentella manipulationer av ett medvetande som förutsattes vara bundet till hjärnan, de normala sinnen och kroppen. Den nya psykologins position var således *monism* och en eventuell själ bedömdes inte vara en naturvetenskaplig forskningsfråga.¹¹

I en liten stad utanför New York hade systrarna Kate och Margaret Fox 1848 fått sin mor att tro att andar kommunicerade med dem. Flickorna hade fäst ett äpple i ett snöre och kunde, när de låg i sina sängar, framkalla dun-sande ljud som modern inte kunde förklara som något annat än budskap från andar.¹³ Detta oskyldiga spratt blev startskottet för den moderna spiritismen som snabbt spred sig över USA, till Storbritannien och sedan till den europeiska kontinenten. Rörelsen kunde erbjuda kontakt med fäder, bröder och söner som stupat i amerikanska inbördeskriget och andra konflikter. Nya upptäckter som telegrafan och röntgenstrålar bidrog också till spridningen – eftersom vetenskapen funnit dittills okända former av energier föreföll det inte helt orimligt att man snart skulle finna andliga energier. Spiritismen stod oberoende i förhållande till kristendomen som förlorat allt mer auktoritet till

vetenskapen. Den nya rörelsens mirakel förmedlades inte i form av anekdoter i gamla skrifter utan kunde upplevas direkt vid seansbordet eller under en scendemonstration.¹⁴

Spiritismens grundsten var ”tron på att en förbindelse kan upprättas mellan de avlidnas andar och efterlevande människor, antingen genom vissa fysiska föremål, som andarna direkt använda för sina syften, eller genom särskilt disponerade människor, de så kallade medierna, vilka, vanligen i somnambult tillstånd, bliva språkrör för andarna”.¹⁵ Spiritismen var således en helt och hållet dualistisk företeelse.

De fenomen som producerades av de spiritistiska medierna manifesterade denna dualism i två avseenden. Dels var de andar man påstod sig ha kontakt med mänskliga själar eller väsen som överlevt sina fysiska kroppar och nu huserade i någon form av andlig sfär eller dimension. Dels föreföll mediet kunna, ofta i tillstånd av trans, uppvisa synska förmågor som tankeöverföring och fjärrsyn – mediet verkade ha en ”psykisk kraft” som inte var avhängig hjärnan, de normala sinnen och kroppen. Undersökningar av de spiritistiska fenomenen kallades psykisk forskning och lockade forskare från olika discipli-

Flickorna hade fäst ett äpple i ett snöre och kunde, när de låg i sina sängar, framkalla dunsande ljud som modern inte kunde förklara som något annat än budskap från andar.

ner som förenades av en gemensam, dualistisk grundsyn.

Detta ställde den begynnande psykologiska vetenskapen i direkt motsättning till både spiritismen och dess fenomen, och till den psykiska forskningen – en motsättning som varit bestående sedan dess. Våra dagars parapsykologi har samma dualistiska grundantagande som den psykiska forskningen hade under spiritismens dagar. Man har visserligen nästan helt övergett den spiritistiska andehypotesen, men fenomen som telepati, prekognition och telekinesi förutsätter att mentala processer – medvetna eller omedvetna – inte begränsas av hjärnan, de normala sinnena och kroppen. Samtidigt har den psykologiska vetenskapen vidmakthållit ett monistiskt grundantagande som visat sig generera en jämförelsevis enorm kunskaps-tillväxt under samma tid. Det medvetandefilosofiska avståndet mellan psykologi och parapsykologi förefaller att vara större idag än någonsin, särskilt om man beaktar att parapsykologin åter verkar intressera sig för spiritistiska medier och ett liv efter döden.¹⁶

ALLMÄNNYTTA MOT SJÄLVÄNDAMÅL

De fenomen som parapsykologin gör anspråk på att studera tycks sakna praktisk betydelse i vardagen. Antar man den parapsykologiska forskningens pionjär Joseph B. Rhines universalistiska utgångspunkt och ser paranormala förmågor som något vi alla besitter,¹⁷ är fenomenen nästan helt frånvarande. Vi bestämmer inte möten med varandra med hjälp av tankeöverföring. Vi verkar inte kunna förutse när vi ska tappa ett dricksglas eller få en parkeringsbot. Vi plockar inte heller enstaka, fjäderlätta kaksmulor från soffan med tankekraft för att slippa lägga ifrån oss boken

Uri Gellers förmågor minskade och försvann i takt med att man ökade kontrollerna för fusk.

vi läser. När vi sitter på restaurang ser vi inte inbrottet som pågår i vårt hem.

Däremot har vi en fallenhet för att missbedöma sannolikheter, se mönster eller samband som inte finns, missa mönster eller samband som finns och minnas fel, vilket gör att vi i efterhand ger naturliga skeenden övernaturliga förklaringar.¹⁸ I den mån vi upplever att vi har paranormala förmågor i vardagen är det i regel tillfälligheter som ges mirakulös tolkning eller effekter vars orsaksbestämning avgränsas till mirakulösa tolkningar.

Antar man i stället att paranormala förmågor är förbehållna endast vissa utvalda eller särskilt begåvade individer verkar det som om inte en enda sådan individ har kunnat demonstrera fenomenen på ett tydligt, tillfredsställande och replikerbart sätt för oberoende bedömare. I ett historiskt perspektiv har de begåvades förmågor också skiftat

i karaktär. Under spiritismens glansdagar vittnade man om medier som leviterade,¹⁹ besökte planeten Mars¹⁵ och fick bord att sväva.²⁰ Inga av dessa fenomen tycks dock ha haft någon praktisk tillämpning utanför seanslokalen. På 1940-talet skapade svensken Olof Jönsson sensation med kortkonster som forskarna inte kunde förklara. Men Jönsson lyckades inte lösa Hurvamorden, till vilkas utredning han inkallats att bistå.²¹ Uri Geller fascinerade en hel värld med sina skedböjningar på 1970-talet men när hans förmågor undersöktes vetenskapligt visade de sig ha ett negativt samband med kontroller – Gellers förmågor minskade och försvann i takt med att man ökade kontrollerna för fusk och samvarierande variabler.²²

På uppdrag av arméns forskningsinstitut utförde USA:s nationella forskningsråd i slutet av 1980-talet en tvåårig studie på parapsykologisk forskning. Man fann inget stöd för paranormala förmågor såsom remote viewing (fjärrsyn) och telekinesi, utan rekommenderade armén att bevaka men inte vidare engagera sig i parapsykologisk forskning.²³ CIA lade 1995 ned forskningsprojektet Star Gate som i över 20 år studerat remote viewing på uppdrag av den amerikanska regeringen. CIA:s utvärdering fann inte någon grund att anta att remote viewing skulle kunna ha någon praktisk tillämpning i underrättelsearbete.²²

Parapsykologins forskningsobjekt förefaller således att sakna betydelse utanför den parapsykologiska disciplinen. Ian Hacking menar att den psykiska forskningen lämnat viktiga bidrag till experimentell forskningsdesign,²⁴ men det finns ännu inga parapsykologiska rön avseende själva fenomenen som på något sätt bidragit till samhällsutvecklingen eller påverkat hur människor lever sina liv. Den

Polisen Tore Hedin utredde tillsammans med mediet Olof Jönsson ett mord han själv begått. Blev inte avslöjad.

parapsykologiska forskningen motiveras inte av några uttalade samhälleliga eller kommersiella behov. Trots att parapsykologer i över ett sekel deklarerat att disciplinen står på tröskeln till en helt ny världsbild,²⁵⁻²⁶ har någon sådan inte infunnit sig.

Psykologin, å andra sidan, var redan från begynnelsen en vetenskap som hade bäring för livet utanför den akademiska sfären. Tester av mentala förmågor uppstod i slutet av 1800-talet för att tillfredsställa ett behov inom utbildning men spreds snabbt till områden som rekrytering och personlighetsbedömning. Mentala tester blev grundstenen för tillämpad psykologi och har fortfarande en enorm vardaglig betydelse, på gott och ont.

I Frankrike utvecklades psykologin som en avgrening från medicinen och hade en psykopatologisk inriktning som syftade till att förstå och försöka bota psykologiska sjukdomstillstånd. Men medan tillämpningarna var tydliga i Frankrike menade Wundt och hans tyska samtida kollegor att psykologin var en akademisk sysselsättning som inte skulle blanda sig i sociala och politiska frågor. I Tyskland utvecklades därför tillämpad psykologi parallellt med den vetenskapliga psykologin och fick tidigt specialinriktningar som sport-, trafik- och järnvägspsykologi.

Den amerikanska inställningen var från början att psykologin skulle vara praktisk och instrumentell i danandet av framtiden. Upplysningstanken att kunskap skulle vara användbar och tjäna mänskliga behov blandades med synen på USA som det förlovade landet. Metafysisk spekulation ratades till förmån för praktisk kunskap som kunde bidra till att realisera den amerikanska drömmen. I linje med William James tongivande pragmatism skulle psykologin vara effektiv och hjälpa amerikanerna att klara av det moderna samhällets krav och villkor. Man ville ha en psykologi som kunde lära människan hur hon skulle bete sig.

Ur dessa idéströmningar uppstod behaviorismen som stipulerade att djur och människor anpassar sig till sin

omgivning. Behaviorismens grundare, John B. Watson, hyllade tillämpad psykologi och fördömde den gamla introspektiva psykologin som oförmögen att hjälpa den moderna människan att lösa de problem hon ställdes inför.

Under första världskriget arbetade amerikanska psykologer med mentala tester för att se till att rätt man hamnade på rätt plats i de väpnade styrkorna. Efter kriget förväntades psykologerna leverera verktygen med vilka man skulle utforma familjen, arbetsplatsen och samhället. Framför allt inom industrin kom psykologin att få en enorm betydelse, och hur vi utformar och organiserar arbetslivet idag är i allt väsentligt resultatet av psykologisk forskning.

Psykologi blev ännu viktigare under andra världskriget och "psykolog" rankades som en synnerligen viktig yrkeskategori av det amerikanska krigsdepartementet. Psykologer skrev manualer, testade personal, undersökte vilka krav nya vapen ställde på personal och vilken effekt till exempel biologiska vapen hade. Man hade också en stor uppgift i att säkerställa att industrin kunde anpassas till krigssituationen och effektivt producera krigsmateriel. Både första och andra världskriget stimulerade i hög grad psykologins utveckling och utbredning till nya tillämpningsområden.¹¹

**Efter kriget
förväntades
psykologerna
leverera verk-
tygen med vilka
man skulle
utforma familjen,
arbetsplatsen och
samhället.**

Idag är det nästan omöjligt att överblicka psykologins omfattning och betydelse för den mänskliga vardagen. Om ett kriterium för en vetenskaplig verksamhets berättigande antas vara att den ska vara mänskligheten till gagn är psykologin legitim med god marginal. Detsamma kan inte sägas om parapsykologin. Dess forskning har sedan tillkomsten inte bidragit med någon egentlig kunskap om de fenomen den studerar. Parapsykologin har inte haft någon betydelse för hur vi förhåller oss till varandra, hur vi organiserar våra liv eller vårt samhälle. Dess vetenskapliga terminologi och statistiska metoder till trots förefaller parapsykologin att vara en rest från en svunnen tid då metafysisk spekulatio n var regel och den vetenskapliga verksamheten var ett självändamål i principiell isolering från det omgivande samhället.

DEN BESTÅENDE KONFLIKTEN

I historiskt perspektiv har parapsykologin varit den moderna psykologins motsats i åtminstone två viktiga avseenden. Den medvetandefilosofiska synen på människan är hos psykologin i huvudsak monistisk; människans medvetande eller själsliv förutsätts vara ett med hjärnan, de normala sinnena och kroppen. Människans medvetande kan inte påverka eller förnimma sin omgivning bortom de gränser som sätts av hennes normala sinnen och kropp. När människan dör upphör också hennes medvetande och ingen aspekt av henne överlever och fortsätter att verka. Psykologin avvisar således översinnliga förmågor och antaganden om någon form av mänskligt medvetande eller själsliv efter döden.

Parapsykologins grundantagande är å andra sidan dua-

listiskt. Medvetandet eller själslivet lyder inte under samma lagar som kroppen och hjärnan. Även om man avvisar andehypotesen och endast begränsar sig till att medvetandet förmår överskrida tids-, rums- och fysiska gränser, så är grundantagandet dualistiskt: medvetandet eller själslivet verkar under vissa villkor, hjärnan, de normala sinnen och kroppen under andra.

Monism och dualism är oförenliga positioner. Ytligt kan de framstå som två likvärdiga *a priori*-antaganden, men medan parapsykologins dualism är helt och hållet spekulativ har psykologins monism en enorm empirisk tyngd i det att det monistiska grundantagandet väglett forskning som genererat en jämförelsevis ofantlig kunskapstillväxt. Det ena antagandet kan därför sägas ha ett betydligt större vetenskapligt berättigande än det andra.

Situationen kompliceras dock av att dualismen är en populär föreställning bland allmänheten.²⁷⁻²⁸ Psykologins filosofiska konflikt är inte bara med parapsykologin, utan också med populära folkliga föreställningar om till exempel liv efter döden – föreställningar som romantiseras och sprids inom populärkulturen. Detta kan bidra till att människor utanför vetenskaperna har svårt att förstå varför psykologin är ovillig att acceptera parapsykologin. Det kan också förklara varför parapsykologin ofta söker legitimitet för sin forskning i dessa folkliga och populärkulturella föreställningar²⁹ i brist på egna teorier och egen ackumulerad kunskap.

Om psykologin ska acceptera parapsykologin måste den i någon mån överge ett monistiskt grundantagande som visat sig vara mycket fruktbart, till förmån för ett dualistiskt grundantagande som hittills varit fruktlöst och

som öppnar dörren för religiösa och alternativa kunskaps-system. Det förefaller orimligt att ett sådant filosofiskt närmande kommer att ske.

Det andra avseendet rör disciplinernas meritförteckningar. Den vetenskapliga psykologin har sedan sin tillkomst syftat till att förbättra människans tillvaro och bidra till samhällets utveckling. Den har lyckats i så stor utsträckning att den förgrenats till flera underdiscipliner och otaliga tillämpningsområden; psykologin genomsyrar det mänskliga livet i alla aspekter. Parapsykologin förefaller å andra sidan att befinna sig på samma kunskapsnivå som den gjorde i slutet av 1800-talet. Eftersom parapsykologin inte bidragit med någon kunskap under sin tid är det svårt att se att den skulle vara någon tillgång för vetenskaps-samhället, eller för samhället i stort.

Parapsykologins försvarare brukar anföra det så kallade tvåmånadersargumentet, det vill säga att de pengar man lagt ned på parapsykologi sedan dess tillkomst motsvarar vad som satsas på två månaders forskning inom amerikansk psykologi.³⁰ Man menar att bristen på forskningsresultat beror på att det satsats för lite pengar – hade man bara fått mer pengar hade parapsykologin kunnat redovisa bättre resultat. Argumentet är problematiskt av flera skäl. För det första satsades det förhållandevis mycket på parapsykologisk forskning i början av 1900-talet, utan hållbara resultat.¹⁴ Flera påkostade forskningsprojekt sedan dess, till exempel Star Gate, har avslutats därför att de bedömts vara fruktlösa.²² Att räkna samman tilldelade forskningsmedel över tid ger förvisso en lätthanterlig summa men säger mycket lite om hur medlen fördelats och använts.

PROJECT STAR GATE

SECRET NOFORN LIMDIS

*CIA har lagt ner sitt parapsykologiska
forskningsprojekt Star Gate.*

För det andra indikerar argumentet att de paranormala fenomenen skulle fordra mer pengar för att upptäckas. Men granskar man parapsykologiska forskningsrapporter verkar det vara ganska enkla mekanismer och processer man hoppas kunna belägga. Det förefaller orimligt att man med tankekraft skulle kunna påverka utfallet från en avancerad slumptalsgenerator men inte påverka en brödsmla på ett bord.

Om pengar är ett hinder för parapsykologisk framgång borde de projekt som faktiskt haft rikligt med resurser ha genererat resultat. Så har inte varit fallet. I stället verkar det som om de ansträngningar och medel som spenderats på parapsykologisk forskning under över ett sekel har varit helt bortslösade. Två månaders psykologisk forskning har å andra sidan varit väl investerade pengar, sett till vad psykologin bidragit med i kunskapsväg. En viktig aspekt av motståndet mot parapsykologi är således att disciplinen inte varit till nytta eller gagn för samhället.

Bems publicering i JPSP har inte överbryggt klyftan

mellan psykologi och parapsykologi utan snarare vidgat den. Om publiceringen leder till att den vetenskapliga psykologin reviderar och skärper metod- och analyskraven, vilket diskussionerna indikerar, kommer framtida psykologiska forskningsresultat att vara mer tillförlitliga, samtidigt som parapsykologin kommer att få det ännu svårare att påvisa fenomen som fortfarande efter 120 års forskning inte kan sägas existera. 📌

Peter Illi är arbetsförmedlare med en magisterexamen i psykologi.

REFERENSER

1. Bem, D. (2011). Feeling the future: Experimental evidence for anomalous retroactive influences on cognition and affect. *Journal of Personality and Social Psychology* 100(3), 407–425.
2. Judd, C. M. & Gawronski, B. (2011). Editorial comment. *Journal of Personality and Social Psychology* 100(3), 406.
3. Wagenmakers, E.-J., Wetzels, R., Borsboom, D. & van der Maas, H. L. J. (2011). Why psychologists must change the way they analyze their data: The case of psi: Comment on Bem. *Journal of Personality and Social Psychology* 100(3), 426–432.
4. Carey, B. (2011, January 5). Journal's paper on ESP expected to prompt outrage. *The New York Times*. Hämtad från <www.nytimes.com>.
5. Alcock, J. (2011, January). *Back from the future: Parapsychology and the Bem affair*. *The Committee for Skeptical Inquiry*. Hämtad från <www.csicop.org/specialarticles/show/back_from_the_future/>.
6. Makel, M. C., Plucker, J. A., & Hegarty, B. (2012). Replications in psychology research: How often do they really occur? *Perspectives on Psychological Science* 7, 537–542.
7. Frazier, K. (2011). Journal that published Bem's paper rejects attempt to replicate it. *Skeptical Inquirer* 35(4), 7.

8. Goldacre, B. (2011, April 23). Backwards step on looking into the future: Scientific journals can be as bad as newspapers in preferring eye-catching stories to negative findings. *The Guardian*. Hämtad från <<http://guardian.co.uk>>.
9. Galak, J., LeBoeuf, R. A., Nelson, L. D. & Simmons, J. P. (2012). Correcting the past: Failure to replicate psi. *Journal of Personality and Social Psychology* 103(6), 933–948.
10. Vyse, S. A. (1997). *Believing in Magic: The Psychology of Superstition*. New York: Oxford University Press.
11. Leahey, T. H. (2013). *A History of Psychology: From Antiquity to Modernity* (7:e omarbetade upplagan). New Jersey, Upper Saddle River: Pearson.
12. McDonald Spencer, H. (1918). In the twilight zone. *The Lotus Magazine* 9(7), 353–359.
13. Houdini, H. (1924/1972). *A Magician among the Spirits*. New York: Arno Press.
14. Coon, D. J. (1992). Testing the limits of science: American experimental psychologists combat spiritualism, 1880–1920. *American Psychologist* 47(2), 143–151.
15. Briem, E. (1922). *Spiritismens historia*. Lund: C. W. K. Gleerups, citat på s. 2.
16. Schwartz, G. E. (2004). *Kontakt med andra sidan? Banbrytande vetenskapliga experiment om fortsatt existens efter döden*. Örebro: Veje International.
17. Beloff, J. (1989). The Rhine legacy. *Philosophical Psychology* 2(2), 231–239.
18. Blackmore, S. (1992). Psychic experiences: Psychic illusions. *Skeptical Inquirer* 16(4), 367–376.
19. Lamont, P. (2004). Spiritualism and a mid-victorian crisis of evidence. *The Historical Journal* 47(4), 897–920.
20. Podmore, F. (1902). *Modern Spiritualism*. London: Methuen & Co.
21. Holmberg, O. (1968). *Den osannolika verkligheten*. Stockholm: Bonniers.
22. Marks, D. (2000). *The Psychology of the Psychic*. New York: Prometheus.
23. Swets, J. A. & Bjork, R. A. (1990). Enhancing human per-

- formance: An evaluation of "New Age" techniques considered by the U.S. Army. *Psychological Science* 1(2), 85–96.
24. Hacking, I. (1988). Telepathy: Origins of randomization in experimental design. *Isis* 79(3), 427–451.
  25. Bruzewitz, G. (1999). *En ny världsbild växer fram: Om parapsykologi och biomagnetism*. Västerås: ICA Bokförlag.
  26. Quackenbos, J. D. (1912). Is telepathy, or psychic transmission, a fact or a dilusion? *The North American Review* 196(682), 373–382.
  27. Bering, J. M. (2006). The folk psychology of souls. *Behavioral and brain sciences* 29(5), 453–498.
  28. Stanovich, K. E. (1989). Implicit philosophies of mind: The dualism scale and its relation to religiosity and belief in extra-sensory perception. *The Journal of Psychology* 123(1), 5–23.
  29. Rock, A. J., Beischel, J. & Schwartz, G. E. (2008). Thematic analysis of research mediums' experiences of discarnate communication. *Journal of Scientific Exploration* 22(2), 179–192.
  30. Parker, A. (2011). Jag är skeptiker. *Folkvett* nr 3, 36–53.